

TURINYS

Ižanga	5
Didžiojo karo Lietuvoje chronologija	9
VILKAVIŠKIO APSKRITIS	27
Visą laiką vilkome karo jungą	28
KRETINGOS APSKRITIS	40
Karas mūsų žmonių nepalaužė	41
TAURAGĖS APSKRITIS	58
Klaipėdos krašto kaimynystėje	59
TELŠIŲ APSKRITIS	68
Vokiečiai užgulė mūsų kleboniją	69
RASEINIŲ APSKRITIS	84
Lietuvos vokiečiai ir suvokietėję padėjo atėjūnams	85
Ūkininkai pasakoja...	98
Pavydas – skaudi mūsų tautos rykštė	104
MAŽEIKIŲ APSKRITIS	110
Didysis karas Sedos valsčiuje	111
ŠIAULIŲ APSKRITIS	130
Šiauliai okupacijos junge	131
PANEVĖŽIO APSKRITIS	157
Okupantai tvirkindavo mūsų moteris	158
Karo dienynas	163
Karas nutraukė mokslą	181

KĖDAINIŲ APSKRITIS	187
Lyk kokiame slogutyje	188
Daugybė blogybių buvo ir iš mūsų kaltės	192
Atiminėjo, plėšė, žudė	196
KAUNO APSKRITIS	199
Kruvinieji Zapyškio istorijos lapai	200
Liūdnas pabėgėlių likimas	206
Belaisvių rykštė	217
TRAKŲ APSKRITIS	223
Vokiečiai įkinkydavo vyrus ir važiuodavo	224
Prūsų lietuviai buvę žmoniškesni	226
Kaimynas įskundinėjo kaimyną	235
BIRŽŲ APSKRITIS	239
Nuo maro, bado, ugnies ir karo...	240
Grobimai ir žudynės Kubiliūnų seniūnijoje	249
Okupacija Pakuršėje	253
Vokiečiams į pagalbą atėjo šiltinė	262
ROKIŠKIO APSKRITIS	264
Kaip vokiečiai nukankino Mikoliūną	265
Kai ugnies liežuviai debesis siekė	270
UTENOS APSKRITIS	274
Pasiliko tušti klojimai, tvartai, aruodai	275
Buvau įsitikinęs vokiečių kultūringumu	283
Parsidavėlis ir badaujančių nepasigaili	287
Dėl svetimųjų ir nelaisvėje kankinomės	289
Pabėgėlių vargai Rusijoje	302
Knygoje esančių Rytų Prūsijos vietovardžių lentelė	307
Iliustracijų šaltiniai	307

ŠIAULIŲ APSKRITIS

ŠIAULIAI OKUPACIJOS JUNGE

Vokiečiai į Šiaulius niekaip neįeis

1915 metų balandžio mėnuo.

Trečią dieną po Velykų nuo Kelmės ėmė trauktis rusų kariuomenė. Važiuoja pro Šiaulius Mintaujos link. Trečiadienį ir ketvirtadienį taip smarkiai traukėsi, kad civiliai plentų Bubių link buvo neleidžiami važiuoti. Ketvirtadienį nuo ryto visi jautė, kad vokiečiai rusus labai smarkiai veja ir kad vokiečiai labai greitai gali atsidurti Šiauliuose. Per tas dienas valstybės įstaigos galvotrūkiais kraustėsi iš Šiaulių. Žmonės taip pat bėgo Rygos link.

Ketvirtadienį, pavakare, pasklido gandų, kad rusai išsprogdinę Bubių tiltą. Žmonės buvo labai sujaudinti. Niekas nežinojo, kaip geriau padarius – likti vietoje atbėgti. Anksčiau penktadienio rytą mieste buvo girdėti patrankų dundėjimas.

– Vokiečiai į Šiaulius niekaip neįeis, – tvirtino rusų kariai, – apie Bubių kazokai ir daug kitokios kariuomenės.

Apie kokią devintą valandą ryto stoviu prie cerkvės ir žiūriu: atvažiuoja lauko sanitarai ir atsistoja ties cerkve. Priėjau prie vieno sanitaro ir išsileidžiau su juo į kalbą.

– Gerai darai, kad niekur iš namų nesikraustai, – ėmė mane sanitaras girti. – Rusų kariuomenė dabar bėga ir tik patrankomis

besigina nuo vokiečių. Pėstininkai jau visai apleido savo pozicijas ir visiems mums grėsia apsupimo pavojus.

Sanitarai, pastovėję apie 20 minučių, nusi-baladojo Joniškių link. Dar už kokių 20 minučių įvyko niekam nelauktas sprogdymas. Rusai susprogdino amunicijos sandėlį Gubernijoje. Sprogdymas buvo toks didelis, kad daugelio namų išbyrėjo langai, o žmonės taip išsigando, kad ir tie, kurie buvo pasiryžę likti, pasileido bėgti iš miesto.

10–11 valanda. Miestas kaip išmiręs. Visur tuščia, krautuvės uždarytos. Tik kur ne kur praeina žmogelis. Žodžiu – miestą apgaubia mirties tyluma.

Nuėjau į geležinkelio stotį. Padegtas rusų kariuomenės paliktas pašaras. Krūva rupiai sumaltų miežių kažkuo apipilta ir smilksta. Buvęs šalia šieno malkų sandėlis užsidegė nuo šieno. Buvo vėjuota ir ugnis plėtėsi. Bet niekas negalvojo gesinti. Tedega sau!

Pasivaikščiojau po stoties rūmus. Kur tik nori, ten ir eik. Žmonių nėra ir niekas negina.

Gyvenau Trakų gatvėje. Begrįžtant namo, kelis kartus virš galvos kažkas praūžė. Net dėmesio neatkreipiau.

– Bėkim! Vokiečiai čia pat, – sako atbėgęs mano draugas, man priėjus miesto centrą. – Šaudo miestą ir padeginėja.

Atėjęs prie cerkvės radau kelis stovinčius nepažįstamus vyrus. Miestas jau keliose vietose vokiečių patrankomis buvo padegtas. Ugnis, vėjo blaškoma, kaskart didėjo.

Pirmieji vokiečiai mandagūs

Atsiskyres nuo šio vyrų būrelio, nuėjau vyrų gimnazijos link. Priėjęs Pagyžių gatvės kampa, žiūriu: visai arti vokiečiai. Priekyje eina karininkas, jau pagyvenęs žmogus.

– *Morgen! Sin die Russen?* (Laba diena! Ar yra rusų?) – mandagiai, su manim kariškai pasisveikinęs, klausia. Atsakiau, kad jau išbėgo.

Paskui žygiavo kareivių kolona. Matyt, buvo pavargę, nes, kuprinių slegiami, vos bepaėjo.

Buvo tai balandžio 30 diena, penktadienis, apie 11–12 valandą.

Kareiviai nužygiavo Pagyžių gatve Frenkelio fabriko link, o aš nuėjau Vilniaus gatve senojo kalėjimo link.

Siaubingas miesto gaisras

Vakarą miestas nuo ugnies virto tikru pragaru. Degė, traškėjo, gatvės pilnos liepsnų. Iš tolo žiūrint atrodė, kad tai ne miestas, bet tikra ugnies jūra. Niekas degančių namų nebesino, nes ir nebuvo kam. Tiesa, kai kurie savininkai samdė užsilikusius gyventojus, bet veltui – niekas nėjo. Vieni dabojo savo namų, kiti buvo užimti grobimu, o dar kiti bijojo vokiečiams pasirodyti.

Miestas su visu savo milžinišku turtu tirpė tirpo ugnyje. Ligi vakaro nudegė visas centras ir dar kai kurios gatvės. Gaisras buvo matyti net už daug kilometrų. Pabėgę gyventojai, žiūrėdami į degantį miestą, parpuolė verkė ir graudžiai gailėjosi išbėgę iš jo. Kai kurie vakare bandė grįžti, bet vokiečių sargybos niekam neleido įžengti į miestą. Vokiečiai daugeliui pareikšdavo savo užuojautą dėl degančio miesto ir jo vertybių.

Miestui bedegant, neišvengta ir žmonių aukų. Aš pats tą dieną mačiau Švedų gatvėje sugruzdėjusį Veronikos Šliupytės ir kokių 50–60 metų moters lavonus. Dar kitą dieną viename kieme mačiau taip pat sugruzdėjusį žmogų, kurio iš veido jau nebebuvo galima pažinti. Žuvo ir žymus namų savininkas Pagyžių gatvėje, 60–70 metų amžiaus Mooras. Jo lavonas buvo palaidotas mažame karstelyje.

Penktadienio diena mane labai privargino. Mažėjant gaisrui ir temstant, vokiečiai uždraudė vaikščioti gatvėmis. Nuėjau gulti.

Gegužės 1 diena, šeštadienis. Anksti rytą atsikėlęs išėjau į miestą. Visas miestas buvo pakvipęs dūmais ir nuodėguliais, bet gaisras dar nebuvo visai užgesęs. Beeidamas Vilniaus gatve, pamačiau du nušautus arklius. Jie buvo nusilpę, o vokiečių kariai juos pribagė.

Nuodėguliai smilko, o sudegusių namų savininkai, stovėdami prie nuodėgulių krūvų, verkė, raudėjo. Kai kur žmonės rausėsi po pelenus ir žarijas kažin ko ieškodami. Kitur žmonės triūsė, stengdamiesi atplėšti seifus.

Antrą dieną gaisras ir plėšimas naikina miestą

Turgavietėje, cerkvės šventoriuje, pamačiau nemažą būrį rusų belaisvių. Jų tarpe buvo vienas kitas karininkas ir popas. Kareiviai, kaip matyti, buvo patenkinti patekę nelaisvėn, o karininkai buvo su popu atsiskyre, laikėsi išdidžiai ir buvo susimąstę. Kareiviai laikėsi krūvoje, garsiai klegėjo ir plūdo savo viršininkus bei dvasininkus. Vokiečių sargyba civilių prie belaisvių artyn neprileido.

Čia man bestovint, nuo Joniškių atvarė didelę 300–400 belaisvių koloną – kareiviai, karininkai, keli popai. Juos pastatė rinkoje. Belaisviai bematant susėdo ant grindinio. Matyti, buvo labai pavargę. Civiliams prie šios grupės, nors ji taip pat buvo sargybinių apsiausta, lengviau buvo galima prieiti. Vieni reiškė belaisviams užuojautą, kiti domėjosi kariniais reikalais, tretį juos plūdo, kam pateko nelaisvėn. Belaisviai prašė maisto, rūkalų. Prie belaisvių atsirado vokiečių kareivių su glėbiais iš krautuvų prigrobstytų gėrybių; ėmė jas dalinti belaisviams: rūkalus, cukrų, arbatą, pypkes, biskvitus, svaigiuosius gėrimus: konjaką, vyną ir pan. Civiliai belaisviams atnešė duonos, vandens atsigerti. Pailsėjus belaisvius išgabeno Kelmės link. Tą dieną ir apskritai per vokiečių buvimo Šiauliuose metą belaisvių per Šiaulius pravaryta labai daug.

Eidamas komendantūron, kuri, rodos, buvo Lygumų gatvėje, Cumfto namuose, Tilžės

Vieškeliu judančios rusų kariuomenės pajėgos.

Pirmojo pasaulinio karo metais sugriautų Šiaulių vaizdas.

gatvėje, mačiau, kaip ir vakar, kareivius ir vietinius, krautuvių plėšimą tęsiant. Kareiviai drąsiai nešė ir krovė į vežimus gėrybes, o civiliai, pamatę praeivius, su grobiais slapstėsi. Matyt, darė tai sąžinės graužiami, – drovėjosi ir vengė susitikti su pažįstamais.

Vienoje vietoje rūkalų krautuvės savininkas, žydas, bandė kareiviams priešintis, bet, gavęs iš vokiečių kelis kumščius, pasišalino ir žiūrėdamas, kaip jo turtas plėšiamas, ėmė balsu raudoti. Vietiniai iš jo tyčiojosi.

Didelė staigmena

Prie komendantūros radau dideles eiles žmonių. Jie ėmė leidimus savo giminėms bei pažįstamiems miestan grįžti. Tie jų pažįstami bei giminės buvo netoli pabėgę, bet be leidi-

mų grįžti buvo neįmanoma. Su stovinčiais prie komendantūros žmonėmis ėmiau dalintis išpūdžiais dėl vokiečių kariuomenės išvaizdos.

– Kareiviai, visa ko pertekę, elegantiški, gražiai apsitaise, – kalbėjo vieni. – Ypač įdomūs jų kojų bintai. Tai mums nematyta naujiena.

– Dabar visi galime matyti, kad rusai melavo sakydami, kad vokiečiai neturi ko valgyti ir yra nuskurę. Čia labai kalti laikraščiai, kad tas melagystes skleidė, – sako kiti.

Apskritai buvo įvairių nuomonių. Vieni sakė, kad rusai nebegrįšią, kiti, kad išvysią vokiečius iš Šiaulių. Pastebėjau, kad kai kurie miesčionys simpatizavo vokiečiams ir linkėjo jiems nugalėti rusus.

Po pietų ant nudegusių namų griuvėsių pamatėme išlipdytos vokiečių karinės valdžios atsišaukimus į gyventojus, kad laikytųsi ramiai ir nešališkai; tokiems, kurie tokios tvarkos laikysis, buvo patikrintas saugumas, ramybė bei globa, o priešingus bausią visu karišku griežtumu. Atsišaukimas spausdintas lietuvių ir vokiečių kalbomis. Mes buvome neįpratę skaityti valdžios viešai skelbiamų atsišaukimų lietuvių kalba, tai mums buvo labai didelė staigmena. Tokiu būdu vokiečiai mūsų tarpe įgijo nemažai palankumo. Tačiau gyventojų dalis būkštavo, kad vokiečiai neatimtų iš jų valgomų produktų.

Pavakarę jau matėsi mieste grįžusių bėglių; ir šiaip civilių gyventojų skaičius žymiai padaugėjo.

Pirmieji suėmimai

Paplito žinia, kad vokiečiai suėmė žymesnių miesto žmonių, jų tarpe ir kleboną J. Jesinską, už kuriuos reikalaujama didelės piniginių kantribucijos. Klebonas Jesinkas buvo tikrai suimtas ir kelias dienas ginkluotas sargybinis jį be paliovos sekiojo, net ir religines pareigas bei patarnavimus atliekant. Žmonėms tas nepatiko ir ėmė murmėti prieš vokiečius. Kas buvo kiti suimtieji, neatsimenu. Suėmimo tikslas man taip pat nežinomas.

Tą dieną per Šiaulius praėjo labai daug vokiečių kariuomenės. Vieni traukė Radviliškio, Kairių, kiti Joniškio link. Daug jų apsiėjo ir Šiauliuose. Stebėjomės, iš kur pas juos

tieks daug lengvų ir sunkų automobilių. Ir karininkai, ir kareiviai buvo daug mandagesni už rusus. Tas žmonėms labai patiko.

Šiandien vokiečiai Vilniaus ir Tilžės gatvių kampe atidarė lauko paštą. Buvo galima gauti vokiškų laikraščių.

Sekmadienis. Įdomumas traukė miestan. Einant Trakų ar Vilniaus gatvėmis, matėsi neįtikėtinai vaizdas: degėsių kvapas, vietomis nuodėguliais smilksta; žmonės, kažko ieškodami, kapstosi po pelenus.

Nuėjau bažnyčion: langai išbyrėję; tik vitražai sveiki. Įeinu zakristijon. Atėjo su kareiviška uniforma vokiečių kapelionai. Vienas visai jaunutis, o kitas pusamžis, apšepęs. Niekas nemoka su jais susikalbėti. Teko man su jais šiaip taip kalbėtis ir persakinėti. Vienas kunigas nuėjo mišių laikyti; man teko jam patarnauti. Man nepatiko jo, skaitant lotyniškai, gargaliavimas. Kitas kapelionas atlaikė vokiečių kareiviams pamaldas ir pasakė trumpą pamokslą. Mus stebino, kad mišių patarnautojai kareiviai tarnavo durtuvais apsiginklavę.

Atėjęs karininkas pranešė, kad 9–10 val. bažnyčioje būsiančios atlaikytos pamaldos evangelikams. Atėję kareiviai civilius išprašė lauk. Prie durų pastatė sargybą. Prinešė bažnyčion kėdžių, susėdo, atsisuko nuo didžiojo į nukryžiuotojo altorių ir klausėsi pamaldų. Kareivių ir karininkų per pamaldas evangelikams buvo pilnutėlė bažnyčia, o per pamaldas katalikams kareivių buvo maža, o karininkų, rodos, nė vieno nesimatė.

Vokiečių kariai
Šiaulių gatvėse.

Evangelikams išėjus iš bažnyčios, pamaldos buvo parapijonams. Ginkluotas sargybinis atlydėjo kleboną Jesinską bažnyčion. Kunigui einant bažnyčion, sargybinis su ginklu pasilikdavo zakristijoje. Žmonių prisirinko maža. Po pamaldų žmonės prislėgta nuotai-ka greitomis išsiskirstė namo, o ginkluotasis sargybinis kleboną nulydėjo į jo suėmimo vietą, į mokytojų seminarijos rūmus.

Vokiečių kareiviai vis dar keliavo priekin, o rusų belaisvius dideliais būriais varėsi Kelmės link. Civiliai nusiminę vaikščiojo, gailėdami sudegusio miesto ir savo pabėgusių giminių, draugų bei pažįstamų. Tik tie, kurie buvo, vokiečiams leidus, prisiplėšę svetimo turto, jautėsi patenkinti.

Begalinis mūsų turto grobimas

Pirmadienis. Apie pietus išėjau miestan. Žmonių mieste žymiai padaugėjo; matyti daug grįžusių bėglių. Kalbėjosi apie pirmąsias karo dienas, pie vokiečius, apie bėglius ištikusius pavojus ir pan.

Vokiečiai krovinių automobiliais gabeno Vokietijon mūsų krašto turtą. Automobiliai dūmė vienas po kito, veždami iš fabri- kų ir krautuvų odas, miltus, grūdus, manufaktūrą, druską, cukrų ir pan. Kraustė tik iš fabri- kų sandėlių bei urmo parduotuvų. Ten, kur buvo pasilikę namie savininkai, grobė ma- žiau. Dabar civilių grobti vokiečiai talkon jau nebeprėmė. Kad apsigintų nuo talkininkų, statėsi sustiprintas sargybas.

– Aišku, šis grobimas organizuotas, – kal- bėjo žmonės. – Čia jų vyresnybės taip liepta daryti, o ne paprastas plėšimas.

Tą dieną būriais varė iš kaimų raguočius. Žodžiu tariant, per visą pirmąjį vokiečių bu- vimą Šiauliuose vokiečiai visa, ką tik galėda- mi, gabeno iš miesto bei aplinkinių kaimų.

Pradžioje miesto žydai neslėpė savo pasi- tenkinimo dėl vokiečių atėjimo ir išdidžiai laikėsi prieš lietuvius, rusus ir kitus. Bet ka- dangi vokiečiai be atodairos juos plėšė, o bandančius neduoti turto gerokai apkūlė, ga- lų gale nusiminė, o lietuviai ėmė iš jų tyčio- tis:

– Gerai žydams, gerai, – buvo girdėti kal- bant. – Vokiečių labai laukė, tai dabar tegul ir džiaugiasi.

Per visą tą laiką nieko daugiau nebuvo matyti, kaip tik vokiečiai gabeną pagrobtą turtą Vokietijos link.

Kasdien degė kaimai

Apie vidurį savaitės vokiečiai susprogdi- no geležinkelio stoties vandens bokštą, bė- gius, tiltą ir kitką. Žydai dėl to labai susirūpi- no ir nerimavo, bet tą susirūpinimą nuo lie- tuvių slėpė, o vokiečiams buvo atviri.

– Mes čia būsime tik kelias dienas, – atvi- rai kalbėjo vokiečių kareiviai. – Mūsų kariuo- menė nuo Mintaujos traukiasi atgal. Susisti- prinsime tik už Dubysos. Kurį laiką ten pas- tovėsime, pailsėsime ir vėl eisime tolyn į Rusiją.

Kai kurie žydai ėmė kraustyti kartu su vokiečiais. Kitus gyventojus taip pat slėgė slogutis ir buvo susirūpinę savo ateitimi. Tai buvo tie, kurie pritarė vokiečiams, o dabar bijojo begrįžtančių rusų. Daugelis laukė vo- kiečių išsikraustymo.

Dabar jau aiškiai buvo matyti vokiečių ka- riuomenės traukimasis. Kasdien apylinkėse degė sodžiai. Žmonės vis labiau ėmė neri- mastis, kiekvienas susitikęs su kitu klausė – kas bus?

– Jei varu nevarys, iš namų niekur nesi- kraustysime, nes niekur mūs nelaukia, – kai kurie atsakinėjo tiems, kurie tarėsi eisią Rusi- jon.

Vėl sekmadienis. Iš miesto vokiečiai tartum šluote iššluoti. Krautuvės užsidarė. Tik vokie-

čių paštas kažką rūpestingai dirbo, bet pava- kare staiga susikraustė ir išvažiavo. Jautėme, kad prie Šiaulių būsiąs mūšis, ir nerimome.

Pirmadienį Šiauliai atrodė kaip tikras paf- rontis. Miestas visai ištuštėjo. Tik kur ne kur praeina žmogus arba kartkartėmis prava- žiuoja vokiečių vežimas su amunicija. Berly- no viešbutyje, matyt, stovėjo kažkokia karo vyriausybė, nes pro duris buvo išvesta daug telefono laidų, o civilių prie viešbučio visai neprileido.

Miestas nuo patrankų trenksmo tiesiog už- kurto. Langai nuo šaudymo drebėjo. Degė di- delis Šaknagių kaimas, taip pat Vijoliai, Bri- dai, Sutkūnai. Popiet rusų sviediniai ėmė kristi ežeran, o kulkosvaidžių ugnis vis ėjo smarkyn. Naktį rusai iš abiejų pusių numušė bažnyčios stogą. Apie vidurnaktį patrankos ir kulkosvaidžiai nutilo. Niekas nežinojo, kas atsitiko. Saulei patekėjus, miestan įėjo rusų kariuomenė.

Tai tiek atsiminimų iš pirmo vokiečių atė- jimo ir buvimo Šiauliuose. Pirmą kartą atėję išbuvo 10 dienų.

Miestas antru atveju deginamas ir naikinamas

Rusams vokiečius iš miesto išvijus, kauty- nės persikėlė į pietus nuo Šiaulių, Bubių Du- bysos link. Už Dubysos vokiečius netoli te- nuvarė. Bet ir varė labai lėtai.

Apie tris mėnesius Šiauliai neturėjo ramy- bės. Kasdien miestas užsideginėjo čia nuo pa- trankų, čia iš nežinomų rankų.

Birželio 13 diena atrodė tikra baimės bei išgąščio diena – vokiečiai iš patrankų negailėstingai griovė miestą.

Apie vienuoliktą valandą nuėjau bažnyčion. Kunigas vikaras Kazys Andriukaitis laikė gegužines pamaldas (sulig seno stiliaus dar buvo gegužės 31 diena). Žmonių buvo apypilnė bažnyčia. Baigiant giedoti „Sveiką Mariją“, mieste pasigirdo didelis trenksmas. Bažnyčios sienos sudrebėjo. Juo tolyn, juo artyn krito šoviniai. Žmonės vis dar laikėsi ramiai, tik kai kurios moterys ėmė rūpestingai dairytis į duris.

Nebaigus giesmės, šoviniai ėmė kristi šventoriuje. Bažnyčioje staiga kilo panika. Moterys ėmė rėkti, o kunigas su Švenčiausiuoju, nebaišęs pamaldų, nuo šalutinio altoriaus nuskubėjo pas didįjį. Žmonės puolė į didžiąsias duris, bet čia pasigirdo didelis sprogimas ir kilo tamsus dūmų debesys. Žmonės metėsi atgal. Skeveldros nemaža sužeidė.

Aš per zakristiją nubėgau į klebonijos sodą. Čia mane pasivijo skeveldros. Parpuoliau kniūpsčias ir likau sužeistas. Šoviniai zvimbė, staugė ir vienas paskui kitą krito aplink bažnyčią. Atsikėlęs bėgau namo Trakų gatve.

Šoviniai be pertraukos vis zvimbė virš galvos. Laimingai parbėgęs, sulindau su visais namiškiais į rūsį.

Šaudymas tęsėsi ligi pavakario. Miestas vėl užsidegė. Nustojus kiek šaudyti, įdomumo varomas, išlindau iš rūsies pažiūrėti, ar tebestovi bažnyčia. Pradžioje per dūmų debesis nieko nesimatė. Nusiminėm, kad jau po bažnyčiai. Paaiškėjus, kad bažnyčia stovi kaip stovėjusi, apsidžiaugėm.

Nustojus šaudyti, nuėjau pasižiūrėti miestan. Koks baisus vaizdas: vėl dega. Visur parako smarvė. Dariaus ir Girėno gatvėje, bažnyčios link, vienos duobės. Kai kuriose ir porinis vežimas lengvai galėtų apsisukti. Cerkvės sodelyje pilna duobių, o storiausi medžiai su šaknimis išversti.

Skubiuos bažnyčion. Šventoriuje prie pat didžiųjų durų milžiniška duobė, o ant jos kranto guli kažkokio vyriškio lavonas. Vėliau paaiškėjo, kad buvo tai 60 metų amžiaus ūkininkas Švamberis iš Sutkūnų kaimo. Palaidotas Šiaulių kapuose, o paminkle iškaltas atitinkamas istorinis, kunigo J. Galdiko sureduotas įrašas.

Bažnyčios viduje nieko ypatingo nerandu. Tik šiek tiek pažeisti vitražiniai langai, o visos durys valioja; jokio sugriovimo. Tik bažnyčios išorė vietomis apgadinta, o šventoriuje pilna duobių, nemaža medžių išversta su šaknimis.

Bevaikščiodamas šventoriuje, aptikau nutrauktų rankų, kojų ir šiaip žmogiškų mėsgalių. Kieno visa tai buvo, niekas nežinojo.

Atsirado ir daugiau žmonių. Stebėjomės vokiečių artilerijos netaiklingumu. Bažnyčia aplink apsaugstyta didžiausiomis duobėmis, o bokštas nepaliestas, tik tarsi kiek apsigandęs stovi.

Miestas vis dar tebedegė, bet dūmai po truputį ėmė skystėti; pradėjo lynoti.

Bestovint šventoriuje ir bemažtant apie matytas baisenybes, vėl pradėjo zvimbti šoviniai. Perlėkė bažnyčią ir krito ežeran. Pirmiau gerokai prigašdintas, dabar jau nuo kiekvieno trinktelėjimo krūptelėdavau. Beveik tekinas parbėgau namo. Vakarop vokiečiai dar smarkiau paleido savo artileriją darban.

Žmonės dėl derlingų metų buvo abejutiški

Būdami gerokai išgąsdinti ir nenorėdami daugiau baisenybių matyti, nutarėme iš miesto pasišalinti. Paėmę kuprines, išsiskubiname Radviliškio link. Apsistojome aštuntame kilometre už Šiaulių, Aklinių kaime, pas pažįstamą ūkininką dzūką Valungevičių. Po kelių dienų tėvai grįžo atgal, o aš išbaukštintas pasilikau čia ir gyvenau pas tuos geruosius žmones, kol vokiečiai vėl atsiėmė savo pozicijas.

Antrą kartą vokiečiai užėmė Šiaulius liepos mėnesio gale, bet dienos bei datos neatsimenu. Tą pačią dieną, kai tik vokiečiai užėmė Šiaulius, grįžau pas tėvus. Grįždamas mačiau daug vokiečių kariuomenės traukiant į Radviliškį. Viename vienkiemyje žiūrėjau, kaip

Degančių Šiaulių gyventojai bendrauja su vokiečių kariu.

Vokiečių kariai Radviliškio geležinkelio stotyje.

vokiečiai paskerdė kiaulę ir nubielijo, savininkui gražindami tik odą. Kai kurie kareiviai mane kalbino lietuviškai klaipe diečių tarme. Į Šiaulius traukė vežimai su sužeistaisiais vokiečiais ir rusais. Ligoniai laikėsi ramiai.

Šiomet laukai atrodė labai derlingi. Net žmonės stebėjosi tokiu derlingumu. Ypač daržovės ir bulvės gerai užderėjo. Tačiau dėl šių gėrybių žmonės dabar buvo abejutiški. Kiekvienas manė, kad visos tos gėrybės dabar nebereikalingos, ir jomis nesidžiaugė. Kiti, rusams liepiant, derlių be laiko nupjovė ir nuganė.

Einant man per Šiaulių priemiestį, Šimšę, žmonių visai nesimatė. Vieni buvo išbėgioję, o kitus rusai privertė pasitraukti. Visa gatvė buvo užkimšta vokiečių kareivių, kurie skubinosi Radviliškio link.

Miestas dar daugiau išdegęs

Mieste susitikau pažįstamų. Džiaugėmės išlikę gyvi ir sveiki. Dalinomės išgyventais išpūdžiais.

Nuskubėjau namo. Beeidamas pirmą kartą susitikau du vokiečių žandarus; vyrai buvo augaloti, atrodė stiprūs ir švarūs. Namie radau tėvelius sveikus. Nudžiugome vieni kitus išvydę.

– Nieko blogo nepatyrėme, – pasakojo tėveliai. – Tik tai rusai varu norėjo Rusijon išvaryti.

Skubėjau miestan. Dar daugiau buvo išdegęs negu mačiau palikdamas. Gyventojai tik kur ne kur matyti*.

Gatvės buvo užgriuvusios subyrėjusių sienų griuvėsiais, o duobės dar neužlygintos. Mūsų inteligentai buvo išbėgioję.

– Kokiems galams kunigai išlakstė? – piktinosi kai kurie. – Dabar vokiečiai užims bažnyčią.

Bažnyčią radau tuščią. Matyti, vakarykščią dieną joje vokiečių kareivių gulėta. Esą ir šiandien čia vokiečiai nakvosia. Bažnyčioje, rodos, dvi tris savaites pamaldų visai nebuvo. Nors kunigų ir nebuvo, bet sekmadieniais žmonės sueidavo, pasimelsdavo ir, parūgoję ant kunigų, išsiskirstydavo. Net drįso nueiti pas komendantą prašyti, kad neužimtų bažnyčios karo reikalams. Komendantas jų prašymą patenkino. Rusai išvežė varpus ir pagadino galingus vargonus.

* Šiauliuose sudegė 65 % visų namų (Šiaulių Metraštis. 45 p.).

Ėjau toliau. Tilžės gatvėje, berniukų gimnazijoje, jau radau išikūrusią vokiečių etapo komendantūrą. Pirmas komendantas vietos gyventojams padėdavo kai kuriuose jų reikaluose. Tai buvo hauptmanas Štiftas. Lietuviams leido organizuotis, šviestis ir palaikė čia dvasinėje, čia ekonominėje srityje. Prie komendantūros plevėsavo didelė vokiečių vėliava, o skersai gatvę buvo ištiesta iškaba su vokišku įrašu. Kitoje gatvės pusėje, prie nudegusio mūro sienos, buvo pakabintas didelis laikrodis, o apačioje kabojo vitrina, kurioje žemėlapis. Jame vėliavėlėmis buvo pažymėtas vokiečių frontas. Kiekvienas fronto pakeitimas vis buvo žymimas. Mums, tokių dalykų nemačiusiems, tai buvo tikra staigmena. Žmonėms ir laikrodis, ir žemėlapis labai patiko.

Pro šalį ėjo nenutraukiamos eilės sunkvežimių su karo amunicija. Vokiečiai pasakojo, kad jų pionieriai jau taisą geležinkelį, ir ramino žmones. Esą viskas pamažu susitvarkysia.

Nuėjau geležinkelio stotin. Eidamas pro dabartinę Švento Jurgio bažnyčią, pamačiau nešant ligonius. Kai kurį laiką buvo čia karo ligoninė. Paskui buvo paversta amunicijos sandėliu. Prie geležinkelio darbas virte virė. Vieni lygino duobes, kiti valė, dar kiti klojo bėgius. Bene rugpjūčio pradžioje ir viduryje nuo Kuršėnų pradėjo ateit traukiniai su transportais.

Mieste pamažėli pradėjo atgyti gyvenimas. Pabėgėliai, nespėję Rusijon išbėgti, su-

grįžo namo. Prekyba, ypač rūkalais, alkoholiniais gėrimais, kurių vokiečiai apšiai pristatydavo, ėmė atgyti. Vietiniai pirkliaavo maisto produktais, pyragais, duona ir arkliais. Daug žydų atvažiuodavo nuo Skaudvilės, Batakių ir Šilalės pirkti arklių. Sename kalėjime buvo įkurta belaisvių stovykla. Belaisvius varė prie miesto valymo bei kitokių darbų. Į gyventojų turtą niekas nesikėsindavo. Jei pasitaikydavo plėšimai, tai, pasiskundus komendantūrai, kaltininkai tuojau buvo suieškomi ir smarkiai, nors tai būtų ir vokiečiai, baudžiami. Kol susikūrė civilė vokiečių valdžia, komendantūra mieste buvo ekonominių ir dvasinių reikalų vyriausiuoju tvarkytoju. Įvairiausiais reikalais žmonės čia kreipdavosi; visuomet juos čia priimdavo ir visus reikalus greit atlikdavo. Tuoj pradėta namai numeruoti ir gatvėms vardai lentelėmis žymėti. Dar ir dabar kai kurios gatvės turi vokiečių uždėtus vardus, sakysime, Tilžės gatvė. Pirmiau tokio vardo čia nebuvo.

Kadangi mūsiškiai gydytojai buvo išlakstę, tai su visais sveikatos reikalais tekdavo kreiptis pas vokiečius. Nežiūrint, kad karo gydytojai turėjo labai daug darbo su savo kariais, bet visuomet besikreipiantiems patardavo ir už visai menką kainą padėdavo. Vizitas buvo viena ar dvi markės. Ne visi gyventojai jais pasitikėdavo.